

Мочалова Н. С.

старший викладач кафедри прикладної лінгвістики, Гуманітарний факультет
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
(Україна, Миколаїв), zlatoslava2010@gmail.com

КОНЦЕПТ СЛОВО В УКРАЇНСЬКИЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Стаття має на меті дослідити особливості концепту СЛОВО в українській мовній картині світу, зокрема, відображення у мові поєднання християнської моралі та дохристиянських наївних вірувань у царині слова. У статті розглядається використання мови як засобу трансформації психічної енергії для перетворення оточуючої дійсності.

Ключові слова: мовна картина світу, концепт, вербалізація концепту, лінгвокультурологія, українська мова.

У сучасній лінгвістиці інтерес до концепту перебуває у фокусі різних дисциплін: когнівної лінгвістики, концептології, лінгвокультурології та інших. Дослідження концептів виявляють ключові цінності лінгвокультурних спільнот, які встановлюють культурні пріоритети та визначають типові моделі поведінки етносу. Роботи Алефіренка Н. Ф., Арутюнової Н. Д., Вежбицької А., Єрмоленко С. Я., Жаботинської С. П., Жайворонка В. В., Караулова Ю. Н., Кубрякової О. С., Маслової В. А., Погосова К. О., Попової З. Д., Радзієвської Т. В., Русанівського В. М., Селіванової О. О., Слишкіна Г. Г., Степанова Ю. С., Стерніна Й. А., Тарбеєвої О. В., Телії В. Н., Тер-Мінасової С. Г. Хайрулліної Д. Д та інших вітчизняних та зарубіжних дослідників пропонують принципи дослідження концептів у мові та приклади опису різних концептів. Роботи сучасних дослідників розглядають концепти у споріднених і неспоріднених мовах, в оригінальних та перекладних творах окремих письменників та ін. Найбільш показовими для дослідження культурних маркерів є порівняльні лінгвокультурологічні дослідження концептів, як у роботах Вежбицької А., Алімжанової Г. М., Алефіренка Н. Ф. та ін. Дослідження

ключових концептів культури в галузі лінгвокультурології є актуальним завдання цієї науки. **Мета** статті – розглянути особливості концепту СЛОВО в українській мовній свідомості, так як цей концепт ще не отримав висвітлення в науковій літературі.

На думку Н. Ф. Алефіренка, лінгвокультурологія не може трактувати концепт як образ виключно абстрактної сутності [1, с. 103]. Багатогранність концепту і його інтерпретація виключно як етнокультурної одиниці призводить до закріплення за ним етноцентричності змісту, з одного боку, або надмірного абстрагування його як оперативної одиниці ментальності, з іншого. Поєднання методів та підходів обох лінгвістичних галузей має бути застосованим при аналізі концептів. Тому поєднання досягнень лінгвокультурології та когнітивної лінгвістики в описуванні й інтерпретації концептів дає найбільш об'єктивні та обґрунтовані результати. Це положення є вихідним для аналізу концепту СЛОВО в поданій роботі.

Образ мови і слова, який людина створила і відобразила у самій мові відкриває унікальний фрагмент мовної картини світу. Слово було початком буття, тому цей концепт є унікальним для різних мовних картин світу, переважно тих народів, які прийняли християнство. Грецьке поняття Logos цікавило давніх філософів, філософські школи і течії по-різному ставились до поняття логосу, по-різному оцінюючи як саме явище, так і його місце у системі речей, поки воно не ввійшло у сферу юдейських та християнських вчень, де отримало нове осмислення як слово особистого і «живого» Бога, яке було споконвіку і через яке все «повстало, і ніщо, що повстало, не повстало без Нього. І життя було в Нім, а життя було Світлом людей» (Євангеліє від Івана 1:3-4). Таким чином, слово є одним із втілень буття, існування, життя, сутності.

Значення слова як Святого Письма, Біблії, Божого слова, Нового Заповіту, Євангелія стоїть окремо в системі культурного освоєння явища мови і поняття слова. Це підтверджує Етимологічно-семантичний словник: слово мало з початку культовий сакральний характер. Давньоруське слово найближче саме до значення поняття в давньоперській мові, воно означало повчання, церковну проповідь, розповідь. Окрім духовної сутності, Слово в Біблії часто виражає й

річ, випадок: *А Марія оці всі слова (гебраїзм: речі, випадки) зберігала, розважаючи у серці своїм* (Євангеліє від Луки 2:19).

Можна припустити, що розуміння слова як сили, імпульсу, енергії, що творить, першоджерела, основи і суті буття, в українській культурі лежить в основі різноманітних художніх трактувань цього явища видатними письменниками. Звернімось до прикладів: *Мово! Пресвята Богородице мого народу! З чорнозему, рясту, любистку, м'яти, євшан-зілля, з роси, з дніпровської води, від зорі і місяця народжена! Мово! Мудра Берегине, що не давала погаснути зеленому вогнищу роду нашого і тримала народ на небесному олімпі волелюбності, слави і гордого духу.* (Катерина Мотрич «Молитва до мови»); *Ну що б, здавалося, слова ... / Слова та голос – більш нічого. / А серце б'ється – ожива, / Як їх почує! ...* (Тарас Шевченко); *Душа тисячоліть шукає себе в слові* (Ліна Костенко); *Лиш народи, явлені у Слові, достойно жити можуть на землі* (Л. Костенко); *Слово — то мудрості промінь, / слово — то думка людська.* (Олена Пчілка).

«Магія слова» як енергії, що творить дію, реалізується у різних видах фольклорних текстів, багато з яких супроводжувались ритуальними діями, чисельними повторами. Знайомство з магічними властивостями слова починалось в ранньому дитинстві. Дитячі забавлянки «Куй, куй чобіток», «Гулі-гулі» та інші мали на меті не тільки розважити, забавити дитину, але й стимулювати розумовий та фізичний розвиток через стимулювання розпізнавання різного тону голосу, емоцій, масаж, пестощі. Також змалечку дітей привчали до розуміння табуованої лексики і заборонених висловлювань, наприклад, не дозволялось згадувати, особливо у свята та надвечір, нечисту силу.

Примітивними дитячими замовляннями є пісня «Іди, іди дощику», співаючи яку, люди сподівались, що Бог змилується над дітками і пошле дощ на поля. Святкові віншування й побажання, ритуальні пісні, як водіння кози на Різдво, великодні «Подояночка», «Маренонька», «Кривий танець» не тільки служили заклинаннями на добро, але й структурували діяльність кожного учасника святкового дійства, допомагали молоді подолати незручність при знайомстві чи зустрічі.

Віра у магічну силу слова, здатну зцілювати й руйнувати, породила не тільки різні замовляння від хвороб, вишіптування й викачування, але й протилежне явище – прокльони або сталі формули негативних побажань: *А щоб ти на жебрі пішов ...*; – *А щоб ви бебехи свої глтали!*, *А бодай тебе побила нечиста сила* і под. Ці давні магічні формули, «магізми-заклинання», судячи з аналізу супровідних позначок у словнику, втратили своє магічне значення досить давно й більше не мисляться як замовляння, що можуть реально зашкодити комусь, а відтворюються в стереотипних психологічних ситуаціях як фразеологізовані вирази, кліше, стереотипні мовні формули. Однак, сакральне, магічне значення слова безсумнівно походить із глибини людської свідомості і національного архетипу. Як християнський народ щирої віри [2, с. 54] українці знали заповіді Святого Письма, які застерігали проти побажань зла іншій людині, а тим більше проклинання. Спостереження за законами навколишнього світу разом із цими настановами вилилось у глибоке переконання, що прокльони можуть справджуватись, навіть до смерті людини, яку прокляли [4, с.11-12; 21, с. 59]. Крім того, українцям, поряд з емоційністю, «кордоцентричністю», притаманна неагресивна активність [5, с. 10-13]. Тому проклинати людину вважалось тяжким гріхом: *Кажу ж вам, що за кожне слово пусте, яке скажуть люди, дадуть вони відповідь судного дня! Бо зо слів своїх будеш виправданий, і зо слів своїх будеш засуджений* (Євангеліє від Матвія 12:36,37).

Із початком 20-30-х рр. ХХ ст. в українській мові з'являються поряд із сталими, стереотипними структурами, серед негативних побажань, лайливі вирази того ж призначення нетипові [2, с. 61, 65] для україномовного сільського населення початку ХХ ст. фрази, взяті з російської обценної лексики, «мату»: *Таку вашу мат* ... і под. Це свідчить про зміну ментальності, «ментальний зсув» українців, оскільки кожна людина з дитинства виховувалась у атмосфері незмінної поваги до батьків і знала, що «образа матері або батька – тяжкий гріх, що дорівнюється смертельному гріхові» [2, с. 60]. Така заміна автентичних мовних формул на чужі супроводжувала серйозні суспільно-політичні потрясіння початку ХХ ст. в Україні: насильницьку колективізацію, голодомор 1932–1933 рр. і була наслідком політики насадження нової ідеології: – *Хто*

посадив? – Тьху! Начальник міліції. – Е-е-е ... Тебе випущу – мене посадять. – Бодай вас! – Не лайся. Час такий ... непевний ... (Андрій Гудима).

Отже, віра у «магію слова», його силу формувати світ і змінювати реальність, лежить глибоко у національній свідомості українців, і відображена в українській мовній картині світу: *Вода все змиє, крім лихого слова, Умієш сказати, умій і змовчати, Мовчи, глуха, менше гріха*. Такі вірування не могли залишитись поза увагою митців, які по-своєму трактували це явище: *І мене в сім'ї великій, / В сім'ї вольній, новій / Не забудьте пом'янути / Незлим тихим словом...* (Т. Шевченко); *Слово є вчинок*. (Л. Толстой); *Нації вмирають не від інфаркту. Спочатку їм відбирає мову*. (Ліна Костенко); *Немає магії сильнішої, ніж магія слів*. (А. Франс).

Однак, емоційність, «кордоцентричність» українців разом із поетичним талантом народних дотепників витворила й жартівливі «прокльони»: *а най би тебе качка копнула, а щоб тобі жаба цицьки дала і под*. Подібні одиниці більше не сприймаються як такі, що можуть заподіяти лихо, зурочити, часто їх можна почути у неформальному спілкуванні та мовленні людей старшого віку.

Отже, особливістю концепту СЛОВО в українській мовній картині світу є наявність значної кількості мовних одиниць та текстів, які втілюють віру в слово, як магічну силу, енергію, що здатна творити й руйнувати. У поєднанні із християнським віровченням, яке передбачає відповідальність за сказані слова нарівні із вчинками, в картині світу українського народу живе уявлення про силу мовленого слова, здатного змінювати об'єктивну реальність, трансформувати її залежно від бажань мовця.

Література

1. Алефиренко, Н. Ф. Лингвокультурология / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Флинта, Наука, 2010. – 224 с.
2. Ващенко, Г. Ідеал людини в українській народній пісні / Г. Ващенко // Народна творчість та етнографія, 1994, – № 5-6 – с. 53–65.
3. Пазяк, М. М. Українські прислів'я та приказки. Проблеми пареміології та пареміографії / М. М. Пазяк. – К. : «Наукова думка», 1984. – 203 с.

4. Таланчук, О. Духовний світ українського народу / Олена Таланчук. Київський університет ім. Т. Шевченка. – К. : Фотовідеосервіс, 1992. – 62 с.
5. Храмова, В. До проблеми української ментальності / Вікторія Храмова // Українська душа. – К. : «Фенікс», 1992. – с. 3–35.

References

1. Alefirenko N. F. Lingvokul'turologiia [Linguo-culture studies]. Moscow, Flinta, Nauka, 2010, 224 p.
2. Vashchenko G. Ideal liudyny v ukrains'kiy narodniy pisni [The ideal of a human being in Ukrainian folk song]. Narodna tvorchist' ta etnografiia [Folk materials and ethnography], 1994, issue 5-6, p. 53-65
3. Paziak M.M. Ukrains'ki prysliv'ia ta prykasky. Problemy paremiologii ta paremiografii [Ukrainian proverbs and sayings. Problems of paremiology and paremiography (idioms and idiomaticity)]. Kyiv, Naukova dumka, 1984. 203 p.
4. Talanchuk O. Duhovny svit ukrains'kogo narody [The mefotntal world of the Ukrainian people]. Kyiv, Fotovideoservis, 1992, 62 p.
5. Khramova V. Do problem ukrains'koi mentalnosti [To the problem of the Ukrainian mentality]. Kyiv, Feniks, 1992, p. 3-35.

Mochalova N. S., Senior Lecturer of the Department of Applied Linguistics, Humanitarian Faculty of National University of Shipbuilding after Admiral Makarov (Ukraine, Mykolaiv), zlatoslava2010@gmail.com

Concept WORD in the Ukrainian language world-view

The combination of Biblical idea of being responsible for one's words with folk image of language and speech as a powerful instrument of transforming the reality is discussed. Concept WORD is seen as logos, that is the representation of life, existence, being as itself taken from the Bible. This idea is accepted in the Ukrainian mentality, but it had been transformed into the so called 'word magic' that became a tool for modifying the future through wishes and holiday ritual folk songs and actions. Used in all spheres of human life, word or language had become a means for stimulating children's development, both mental and physical, evaluating measure for human

behavior, and the way of punishing those who deserve it by cursing. These 'cursing formulas' still exist in the Ukrainian language, but they are not supported in people's mind by that belief in their power to change their future of someone's destiny.

Key words: language world-view, concept, verbalization on concept, lingo-culture study, the Ukrainian language.

Мочалова Н. С., старший преподаватель кафедры прикладная лингвистика, Гуманитарный факультет Национального университета кораблестроения (Украина, Николаев), zlatoslava2010@gmail.com

Концепт СЛОВО в украинской языковой картине мира

Целью статьи является исследование особенностей концепта СЛОВО в украинской языковой картине мира, а именно, отображение в языке соединения христианской морали и дохристианских наивных верований в сфере слова. В статье рассматривается использование языка как средства трансформации психической энергии для изменения окружающей действительности.

Ключевые слова: языковая картина мира, концепт, вербализация концепта, лингвокультурология, украинский язык.